

**چکیده:** کتاب درسی در تحقق اهداف آموزشی نقش مهمی دارد. در واقع، اهداف آموزش و پرورش حتی اگر مشخص، دقیق، عالی و جامع باشند، بدون وجود محتوایی خوب و مناسب تحقق نخواهند یافت. در این مقاله سعی شده است ادبیات تمثیلی به کتاب ادبیات تخصصی پایه سوم دبیرستان، در سه بخش ساختار، تحلیل و نقد، بررسی کاستی‌ها و نکات مثبت در هر درس پرداخته شود. در بخش ساختار، ابیات درس با منبع اصلی مقایسه شده و قسمت‌های حذف شده مشخص گردیده‌اند. در بخش تحلیل، چگونگی آغاز درس و نیز متن درس و اهمیت آن و در بخش نقد، جایگاه درس، نکات مثبت و منفی آن، و تناسب با اهداف

فصل و زمان تدریس بررسی شده است. این بررسی روشن می‌سازد که مؤلفان محترم کتاب، در فصل ادبیات تمثیلی از کتاب‌های ارزشمندی چون منطق الطیر و مثنوی نمونه‌های بسیار مناسبی را برگزیده‌اند اما لازم است برای رفع ابهامات برخی ابیات و نیز نزدیک‌تر شدن دانش‌آموزان به اهداف درس، ضمن بازنگری بخش‌های منتخب، حجم مطالب هر دو درس این فصل را با زمان تدریس متناسب سازند.

#### کلید واژه‌ها:

کتاب درسی، ادبیات دوره متوسطه، ادبیات تمثیلی، مثنوی، منطق الطیر.

# ادبیات تمثیلی در کتاب ادبیات ۳ رشته علوم انسانی

#### مقدمه

یکی از عوامل مهم و مؤثر در پیشرفت نظام آموزش و پرورش هر کشور، محتوای کتاب‌های درسی و برنامه‌ریزی درست برای نیل به اهداف آموزشی و تربیتی است.

کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه براساس انواع ادبی تنظیم شده‌اند که عبارت‌اند از: ادبیات حماسی، ادبیات غنایی، ادبیات تعلیمی و ادبیات نمایشی. نیز در هر کتاب ادبیات، فصل‌های مختلفی گنجانده شده است. برخی از این فصل‌ها در هر چهار کتاب ادبیات (۱)، (۲)، (۳) عمومی و (۳) تخصصی مشترک‌اند اما برخی از آن‌ها مانند ادبیات تمثیلی، ادبیات انتقادی و ادبیات توصیفی فقط مختص کتاب ادبیات (۳) تخصصی است.

در این مقاله منظور نگارنده از ادبیات تمثیلی، فصلی است که در کتاب ادبیات (۳) تخصصی به این موضوع پرداخته است و گرنه در برخی از دروس دیگر کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه، مطالب به صورت حکایت و تمثیل بیان شده‌اند. در اینجا دروس فصل ادبیات تمثیلی را در سه بخش ساختار، تحلیل و نقد، بررسی کرده و ضمن بیان نکات مثبت و منفی هر درس، جایگاه این نوع ادبی را در کتاب یاد شده مشخص نموده‌ایم.

#### ارائه محتوای اصلی

تمثیل در آثار بزرگان زبان و ادب فارسی نقش بسیار برجسته و مؤثری دارد و قسمت عمده بسیاری از متون منظوم عرفانی ما به صورت تمثیل است. بزرگانی چون مولوی و عطار در دو اثر ارزشمند مثنوی و منطق الطیر، مسائل را به شیوه تمثیل بیان کرده‌اند. این روش به نوعی الهام‌گرفته از آیات قرآنی است؛ زیرا در قرآن کریم برای محسوس شدن برخی مسائل، مطالب به شیوه تمثیل بیان شده‌اند.

سیروس شمیسا در کتاب «بیان» خود آورده است که تمثیل از ارتباطی دوگانه بین مشبه و مشبه‌به به وجود می‌آید و بیان حکایتی است که یک معنای ظاهری دارد اما مقصود گوینده معنای کلی‌تر دیگری است. قهرمانان حکایت تمثیلی ممکن است افراد انسانی (تمثیل غیر حیوانی) یا جانوران (تمثیل حیوانی) باشند. این قسم اخیر، معروف‌ترین نوع تمثیل است و فرنگیان به آن فابل می‌گویند. مثلاً در کتاب «کلیله و دمنه»، که عالی‌ترین مجموعه فابل در ادبیات فارسی است، هر یک از حیوانات مظهر یک طبقه از افراد هستند. (شمیسا، ۱۳۷۲، ۲۰۹-۲۰۵)

همچنین این نویسنده در کتاب «انواع ادبی»، فابل را در حقیقت

داستان کوتاهی معرفی می‌کند که به شیوه تمثیلی نوشته شده است. در فابل، نویسندگان یک اصل اخلاقی یا رفتاری را بیان می‌کنند؛ به این صورت که معمولاً در پایان آن، راوی یا یکی از قهرمانان، آن اصل اخلاقی را در یکی دو جمله کوتاه پرمعنا، که جنبه ارسال‌المثلی دارند، بیان و به اصطلاح نتیجه‌گیری می‌کند. همچنین این نویسندگان دو نوع دیگر تمثیل را پارابل یا مثل‌گویی و اگزمپلوم یا داستان - مثال عنوان می‌کند.

(شمیسا، ۱۳۷۳: ۲۵۲-۲۵۰)

به نظر می‌رسد که بزرگان زبان و ادب فارسی به سه دلیل در آثار خود از تمثیل استفاده کرده‌اند: ۱. گاهی درک مسائل عرفانی و اخلاقی بسیار دشوار و سخت است و شاعران و نویسندگان برای طرح آن مسائل از شیوه تمثیل استفاده می‌کنند. ۲. گاهی در برخی از آثار، نویسندگان جرئت نداشته‌اند که مطالب را بی‌پرده و صریح بیان کنند و از ترس اینکه مبدا بازخواست شوند، آن مطالب را از زبان حیوانات و به شیوه تمثیل بیان کرده‌اند. ۳. دلیل سوم اینکه شاید چون انسان‌ها به طور کلی از شیوه نصیحت مستقیم گریزان‌اند، برخی مسائل را به شیوه تمثیل مطرح کرده‌اند و این گونه بیان بر مخاطبان تأثیر بیشتری داشته است.

به دلیل اهمیت فراوان دو اثر مثنوی و منطق‌الطیر، از این آثار نمونه‌هایی در کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه درج شده است که البته فقط در کتاب ادبیات (۳) تخصصی تحت عنوان فصل «ادبیات تمثیلی» آمده‌اند. در اینجا به بررسی دروس این فصل می‌پردازیم.

### الف - ساختار دروس

کتاب ادبیات (۳) تخصصی شامل یازده فصل می‌شود که ادبیات تمثیلی، فصل هشتم کتاب و شامل دو درس «سی مرغ و سیمرغ» و «طوطی و بازرگان» است. درس بیست‌ویکم این کتاب با عنوان «سی مرغ و سیمرغ»، در واقع خلاصه‌ای از منطق‌الطیر عطار است که عمده‌ترین اندیشه‌های عرفانی به شیوه تمثیل در آن مطرح شده‌اند (در صفحه ۱۲۰ کتاب درسی). در مجموع، این داستان در منبع اصلی و براساس تصحیح صادق گوهرین مشتمل بر ۳۸۳۸ بیت است و البته باید گفت که در لابه‌لای داستان، قصه‌های کوتاه دیگری مطرح شده است.

شروع داستانی در منبع اصلی با این ابیات است:

مرحبا ای هدهد هادی شده

در حقیقت پیک هر وادی شده

ای به سر حد سبا سیر تو خوش

با سلیمان منطق‌الطیر تو خوش

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۲: ۲۵)

داستان مورد نظر در منبع اصلی با این بیت به پایان رسیده است:

این زمان باری سخن کردم تمام

کار باید، چند گویم والسلام

(همان: ۲۴۶)

اما اولین بیت درس، بیت شماره ۶۸۱ داستان و آخرین بیت آن، بیت شماره ۴۲۳۶ است. در مجموع، ۵۳ بیت از داستان در درس آمده و معنای برخی از ابیات به صورت روان و ساده ذکر شده است. این سطوره، بین ابیات درس پیوستگی معنایی مناسبی برقرار کرده‌اند.

قالب اشعار منطق‌الطیر، مثنوی و در بحر «رمل مسدس محذوف» است که مناسب با طرح مضامین پندآموز عارفانه است.

همچنین شعر «طوطی و بازرگان» بیست‌ودومین درس کتاب ادبیات (۳) تخصصی و دومین قسمت فصل ادبیات تمثیلی، در صفحه ۱۲۸ کتاب درسی آمده است. این داستان که در بردارنده مفاهیم عرفانی بسیار ارزشمندی است، یک نمونه تمثیل غیر حیوانی است و از دفتر اول مثنوی مولانا با عنوان «قصه بازرگان که طوطی او را پیغام داد به طوطیان هندوستان» انتخاب شده است.

اصل داستان براساس مثنوی نیکلسون ۳۶۵ بیت است که از بیت شماره ۱۵۴۷ شروع می‌شود و تا بیت شماره ۱۹۱۲ خاتمه می‌یابد اما فقط ۷۰ بیت از آن در کتاب درسی درج گردیده است. شروع داستان در مثنوی و در کتاب درسی بیت شماره ۱۵۴۷ به قرار زیر است:

بود بازرگان و او را طوطی‌ای

در قفس محبوس زیبا طوطی‌ای

(مولوی، ۱۳۷۶: ۱۷۶)

آخرین بیت درس، بیت شماره ۱۸۴۷ است:

جان من کمتر ز طوطی کی بود؟

جان چنین باید که نیکو پی بود

اما آخرین بیت داستان در مثنوی این گونه است:

سال‌ها تو سنگ بودی دل خراش

آزمون را یک زمانی خاک باش

(همان: ۹۴)

وزن این شعر «فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» و در بحر «رمل مسدس محذوف» است. نکات مبهم و دشوار هر درس، در قسمت توضیحات آن شرح داده شده است.

مولانا در ضمن این داستان، داستان‌های دیگری در مثنوی آورده است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: ۱. صفت اجنحه طیور عقول الهی، ۲. تفسیر قول فریدالدین عطار - قدس‌الله‌سره، ۳. تعظیم ساحران بر موسی علیه‌السلام و... این شیوه طرح داستان در داستان، که اپیزود نامیده می‌شود، در واقع برگرفته از شیوه قرآن کریم است.

دنباله مطلب در وبگاه نشریه

تمثیل در آثار بزرگان  
زبان و ادب فارسی  
نقش بسیار برجسته و  
مؤثری دارد و قسمت  
عمده بسیاری از  
متون منظوم عرفانی  
ما به صورت تمثیل  
است. بزرگانی چون  
مولوی و عطار در دو  
اثر ارزشمند مثنوی و  
منطق‌الطیر، مسائل را  
به شیوه تمثیل بیان  
کرده‌اند. این روش به  
نوعی الهام‌گرفته از  
ابیات قرآنی است